

УДК 821.161.2'01.09

Лариса Йолкіна

ПРОБЛЕМА МІЖЛІТЕРАТУРНИХ ВПЛИВІВ У СЛОВЕСНОМУ МИСТЕЦТВІ XVI–XVIII СТОЛІТЬ У НАУКОВІЙ РЕЦЕПЦІЇ ВОЛОДИМИРА ПЕРЕТЦА

У статті проаналізовано праці Володимира Перетца, присвячені взаємовпливам української, російської та польської літератур XVI–XVIII ст. Вивчено систему підходів, які дозволили науковцю виявити джерела окремих явищ у російській літературі. Виявлено шляхи аналізу здобутків давньої української літератури у сфері віршування, зокрема у творчому доробку Герасима Смотрицького та Андрія Римші. Окреслено питання вивчення шляхів проникнення в літератури силабічної системи віршування. Зафіксовано, що низка відомих російських авторських текстів походить із польської та української літератур, а інколи український варіант стає «посередником» між польською та російською літературами.

Ключові слова: Володимир Перетц, міжлітературні впливи, віршування.

На кожному етапі розвитку національної літератури виникають нові явища, які стають основою або служать поштовхом для народження ще інших. Відомо, що на розвиток національної літератури певним чином упливають сусідні літератури. Наприкінці XIX – на початку XX ст. з'явилася низка наукових праць Володимира Перетца, у яких автор простежує українсько-російські взаємини в царині літератури

й фольклору, а також розкриває взаємовпливи слов'янських літератур у давні часи. Зокрема, відомими стали такі ґрунтовні дослідження науковця, як «Ляльковий театр на Русі» (СПб., 1895) «Малоросійські вірші й пісні» (СПб., 1899), «Історико-літературні дослідження і матеріали» (СПб., 1900). На жаль, цей аспект у доробку вченого досі не став предметом активної уваги літературознавців, хоч і є вагомим внеском на шляху вивчення літературної взаємодії.

Метою нашої статті є аналіз праць знаного вченого-філолога В. Перетца, у яких висвітлено взаємовпливи української, російської та польської літератур XVI–XVIII ст.; вивчення системи підходів, які дозволили науковцю встановити джерела окремих явищ у російській літературі, виявити шляхи аналізу здобутків давньої української літератури у сфері віршування.

Досліджуючи поетичні народні тексти, В. Перетц звернув увагу на подібність між українськими і сербськими творами. Спроба зіставити кілька пісенних сюжетів не дала бажаних результатів, і науковець дійшов висновку, що для об'єктивного порівняльного аналізу писемних пам'яток необхідна своєрідна «археологія

© Л. Йолкіна, 2014

пісенної поезії» [5, с. I]. Джерелом для вивчення історії російської поезії, зокрема й народної пісні, В. Перетц обрав збірки старовинних псалмів та кантів, які, за його переконанням, дають підстави робити наукові висновки щодо історії деяких пісенних сюжетів та їх обробок. Значну частину таких пісень дослідив О. Соболевський у ґрунтовній багатотомній праці «Великоруські народні пісні» [6].

В. Перетц констатував, що джерела російської літератури своїм корінням сягають у давню віршовану творчість, «яка зародилась у південно-західній Росії, імовірно, уже в другій половині XVI століття» [5, с. II]. Учений проаналізував здобутки української літератури у сфері віршування, зокрема в праці «Малоросійські вірші й пісні» увагу дослідника привертає творчий доробок Герасима Смотрицького та писання Андрія Римші. Твори другого різняться досконалою формою, мовною своєрідністю й певним чином свідчать про глибоку ознайомленість його з польською літературою. Поезія А. Римші (за походженням він білорус; освіту, можливо, здобув в Острозькій школі) розглядається як така, що мала вплив на розвиток не лише малоросійського письменства, а й поезії великоросів.

Дослідження сучасних літературознавців не лише підтверджують високий поетичний хист А. Римші, а й визначають вагомість його перекладницьких текстів, як-от польськомовного перекладу латинського тексту О. Поляка «Хорографія, або Топографія Святої землі». Так, у дисертації «Еволюція хожденний в восточнославянських літературах XII–XVIII вв.» Елла Дюкова подає свідчення щодо популярності роботи кальвініста А. Римші в Росії й доходить висновку, що ідея паломництва й відповідний літературний жанр сприяли зближенню представників різних конфесій: католиків, православних, протестантів. Водночас у цій праці дослідниця зауважує, що тексти А. Римші були якісними й мали вплив на розвиток не лише української та білоруської, а й російської літератур. А. Дюкова зазначає: «Переклад Римші мав запит навіть у Росії, де виникли російськомовні відтворення його тексту. Перекладні «подорожники», створені в «західноруському краї», були покладені в основу паломницьких творів, які створювались у XVI, XVII cc. з ініціативи російського царя в Москві» [1, с. 7]. Такі дослідження підтверджують слушність думок, висловлених В. Перетцом ще наприкінці XIX ст., стосовно українського впливу на розвиток російської літератури та поглиблюють його припущення про те, що саме через українську літературу досягнення польських митців часто ставали поштовхом для розвитку окремих явищ у російській літературі.

Хоч у першому томі праці «Історико-літературні дослідження і матеріали» питання про вплив української (малоросійської) поезії на розвиток російської (великоруської) літератури розкривається лише частково, та науковцю вдалося проаналізувати і класифікувати окремі вірші, простежити історію побутування деяких сюжетів українських пісень на російському ґрунті, розглянути форми пісень та народну символіку. Цей том містить підрозділ із промовистою назвою: «Початок штучної поезії в Росії. Дослідження про вплив малоросійської віршованої й народної поезії XVII–XVIII ст. на великоруську. До історії Богогласника».

Поглиблюючи дослідження віршової форми при визначенні міжлітературних впливів, В. Перетц у частині «З історії російської пісні» праці «Історико-літературні дослідження і матеріали» здійснює екскурс в теорію віршування Київської Русі, наближаючись поступово до «малоросійських» досягнень у царині «еллінських» форм та силабіки. Розглядаючи теоретичні й практичні надбання українських науковців і поетів другої половини XVI – початку XVII ст. (зокрема, праці Лаврентія Зизанія та Мелетія Смотрицького), В. Перетц чітко визначає, що «на початку XVII ст., до двадцятих років його, більшість малоросійських поетів пишуть уже правильні силабічні вірші, за виключенням небагатьох, які віддавали перевагу римованій прозі, або не вміли вкласти текст у межі 11- чи 13-складового вірша» [5, с. 12], як, наприклад, у творі «Ключ царства небесного» (1587), присвяченому князю Олександру Острозькому, де чергуються віршорядки на 13, 12 і 11 складів (13, 13, 11, 12). Хоч вони й нерівноскладові, та все ж близькі до основного розміру, популярного на той час в Україні. Зовсім інші зразки віршування відмічає науковець у творах «Лямент дому княжат Острозьких» (1603), «Перло Многоцінное» (1646) Кирила Транквіліона Ставровецького, «На Різдво Бога і Спаса нашого...» (1616) Памви Беринди, в текстах Касіяна Саковича. Це засвідчує дальший розвиток віршування в українській літературі наступних періодів.

Ці версифікаційні досягнення поступово трансформуються в російській літературі, що дослідник доводить, фіксуючи окремі зразки віршових текстів. Так, на прикладах текстів Григорія Сковороди В. Перетц демонструє, як популярні в народі твори перероблялись спочатку в українській пісенній творчості, а потім і в російській. Доволі частими є випадки, коли тексти зберігали головну думку, форму і навіть перші рядки оригіналу, але далі за тими рядками здебільшого йшов зовсім новий матеріал. Приміром, «Пісня на Різдво Христове про бідність, у запитаннях і відповідях» має такий початок:

- В. *«Пастыри мили!
Гдѣ вы днесь были?
Гдѣ вы бывали,
Что вы видали?»*
- О. – *«Грядемъ днесъ из Вифлеема,
Из града уничиженна,
Но днесъ блаженна»* [5, с. 238].

Цей кант дослідник розглядає як своєрідну переробку перекладу з польської відомого за багатьма списками вірша. У сучасному для Г. Сковороди варіанті початок звучить так:

*Pasterze mili,
Coście widzieli?
Widzieliśmy maleńkiego?
Jezusa narodzonego?
Syna Boskiego* [5, с. 238].

Далі постають запитання про умови побуту новонародженого й те, чим харчуються мешканці того дому. Порівняння цих двох текстів указує на їхній тісний зв'язок. Автор дослідження наводить низку інших прикладів, які свідчать про «процес вироблення нових штучних пісень зі старого матеріалу на ґрунті малоросійської літератури XVIII ст.» [5, с. 240].

Аналізуючи російські й українські збірки пісень, дослідник спостеріг багато таких зразків, у яких збігаються не лише сюжети, а й деякі мовні форми й розміри, що вказує на факт за-позичення.

У рукописі Імператорської публічної бібліотеки Q–XIV № 141 В. Перетц виявляє, «слідом за духовними псалмами, кілька віршів світського змісту з ознаками польського чи малоросійського походження <...>. Перша елегія – звичайного в малоросійській штучній і народній поезії розміру [(4 + 4) + 6]» [5, с. 226]. З метою унаочнення дослідник уміщує повний текст твору, розкриваючи титла й знімаючи надрядкові знаки. Ми ж цитуємо фрагмент:

*Во печали во великой
всегда пребываю,
По себѣ, милое сердце,
тяжко воздыхаю* [5, с. 226].

Окремі пісні цього рукопису мають розмір [6 + 6] + [(4 + 4) + 6], що повністю збігається з ритмоладом українських пісень «Ой за гаєм, гаєм зелененьким // там орала дівчинонька во-ликом чорненьким» та «Казав мені батько, щоб я оженився, по досвітках не ходив, та й не во-лочився».

У багатьох випадках свідченням запозичення є «малорусизми». Так, у цитованій поезії дослідник виокремлює низку відповідних епізодів: «забыти тебѣ», «презлична», «у мене», «мене», «дѣть» [5, с. 226]. У зв'язку з тим, що

українські псалми і канти мали специфічні «мовні звороти» та «риторичні порівняння» [5, с. 226–227], В. Перетц виокремлює їх наявність і в російському тексті та робить висновок, що на обробку світської пісні впливають певним чином і духовні тексти. Для порівняння з цитованим текстом він подає уривки з різних псалмів і пісень:

*О прекрасная царице,
Златая Дияна... (Псалом на Покров
пресв. Богородиці) [5, с. 226];
О Діанно всѣхъ мощнѣйша,
Монархия найславнѣйша
(Псалом на Успіння) [5, с. 227];
Земныхъ краснѣйшая Діанна,
Параскевою названа.
Радуйся Панно, Свята Діанно (Пісня
про св. великомуч. Параскеву) [5, с. 227].*

Зауважену подібність В. Перетц пояснює тривалим «шкільним впливом», хоч і не заперечує можливості усної передачі. Одним з аргументів на доказ причетності шкільного впливу є «пом'якшення полонізмів і малорусизмів» [5, с. 227]. Серед досліджуваних творів знаходимо й жартівливу пісню про комара, яка у своїх переробках популярна й сьогодні. Науковець відзначає, що російський варіант цієї пісні зберігає значну кількість «малорусизмів». Популярною в XIX ст. була пісня «Что ж я кому виноват, за что погибаю», яка містить так багато «малорусизмів» і типових для українських текстів рим, що походження її не викликає сумніву.

На підставі аналізу української поезії в польських джерелах В. Перетц вивчає вплив окремих польських текстів на розвиток російської поезії. Дослідник розглянув ставлення московської влади до пісні й окреслив значення появи в Росії українських музикантів, органістів і співаків. Активній діяльності цих митців всіляко сприяв патріарх Никон. Значний спротив натомість чинили старообрядці, творчість яких В. Перетц також розглядає.

Науковець спостерігає за проникненням у Московську Русь не лише української поезії, а й «шкільної, протонародної, духовної і світської» творчості, засвідчуючи завоювання нею все більшого статусу [4, с. 59]. Автор констатує проникнення театру-вертепу «до Сибіру разом з діяльністю вихідців з Малоросії» [4, с. 69]. Так, у VI частині праці «Ляльковий театр на Русі» В. Перетц пише: «Хвиля південно-руської освіченості, яка хлинула в Москву й розлилася по всій Великій Росії, принесла з собою зразки шкільної драми й ознайомила з ними великоросів. Ця хвиля дійшла й до Сибіру, куди занесена була архієреями з південноросів (майже всі кафедри на початку XVIII століття посіли, через брак освічених людей, вихован-

ці Київської Академії, які принесли в керовані ними епархії звичаї і традиції своєї *almae matris*)» [3, с. 73]. На підтвердження сказаного дослідник подає приклади, зафіксовані в працях Морозова [2]. Зокрема, він згадує про Філофея Лещинського, який полюбляв театральні дійства, сам здійснював постановки й скликав глядачів дзвонами. Любов до таких дійств зберіг і його наступник: «Академік Гмелін зафіксував у своїх записах про подорож до Сибіру детальну вістку про виставу, яку він бачив у Тобольську на Пасху 15 квітня 1734 року» [3, с. 74].

В. Перетц засвідчує, що елементи вертепу зафіксовані й в Іркутську в другій половині XVIII ст. Науковець зазначає, що сибірський вертеп, імовірно, зовні не відрізнявся від українського, але мав свої особливості тексту. «Носили по домівках вертеп семінаристи, приказні й показували його за плату від 5 до 30 копійок, зважаючи на кількість ляльок, яких бувало від 30 до 60, при цьому чорти особами, що наймали театр, цінувалися найбільше, і їх кількість відзначалась окремо» [3, с. 74]. Новим елементом у сибірському вертепі була сцена повернення царя Ірода після смерті, але вже в труні, за якою йшли його дружина й дочка. Після похорону жінки поверталися й сідали на трон. У цей час з'являвся кавалер, який починав танок із дочкою Ірода під пісню: «О, коль наше на семъ свѣтъ житіє плачевно // И коль скоро, и коль кратко, аки однодневно...» [3, с. 74]. По завершенні танцю з'являвся мудрець або генерал і кликав до танцю жінку Ірода. Далі танцювали дами і кавалери, після чого арлекін сповіщав про завершення вертепу. Опісля, за свідченням М. Польового, на працю якого й посилається В. Перетц, інколи самими вертепниками розігрувалася пантоміма. Науковець апелює й до спогадів Щукіна, який зафіксував розігрування після вертепного дійства комедії. Свідчення Щукіна віддзеркалюють враження, яке справляли псалми, що співалися у вертепі. Після порівняння зібраної з джерел інформації дослідник робив висновок, що жартиливо-комедійна частина вертепу не була популярною серед священиків і публіки, оскільки, імовірно, жителям цього краю не були цікаві історії з українського чи польського побуту, а щось своє творити вони не могли через заборону з боку духівництва. Така заборона також була зафіксована в спогадах Щукіна: «Вертеп заборонений за наполягання одного з колишніх архієреїв, родом білоруса» [7, с. 392].

Те, що сибірський вертеп значно відрізнявся від малоросійського народного вертепу, привело В. Перетца до думки, що джерела цього жанру в Росії ховаються в шкільній драмі. Російський вертеп, на переконання вченого, поступово зникає через байдужість населення та відповідні заборони, але все ж залишає по собі «окремі канти і псалми, які співають під час колядування в тих місцевостях, у яких ще не зник цей звичай» [3, с. 78].

Різні джерела засвідчують присутність українських бандуристів та співаків при російському царському дворі. В. Перетц проаналізував репертуар цих виконавців і тексти українських авторських і фольклорних творів у джерелах XVIII ст., вивчив специфіку записів українських текстів у російських джерелах, виявив світські українські елементи в російських збірниках другої половини XVIII ст.

Серед жанрів українських пісень у російському репертуарі значне місце посідають пісні-пародії («Пісня про комара», «Пісня про тещу й зятя» тощо), ліричні пісні («Броду-броду-броду», «Заболіла буйна голівонька» тощо). Науковець визначає шляхи передачі творів і головні особливості їх переробок у релігійній та світській поезії.

Отже, можемо констатувати, що В. Перетц детально проаналізував версифікаційну систему XVI–XVIII сс. в Україні, визначив особливості творів тих митців, які започатковували цю справу в національному письменстві, спираючись на досвід польської літератури; виявив взаємовпливи літератур, визначив домінування силабічної системи віршування, функціонування народнописенного розміру, який якісно вирізняє українську поезію; проаналізував збіги в текстах на змістовому й формальному рівнях. В. Перетц дійшов висновку, що низка відомих російських авторських текстів походить із польської та української літератур, а інколи український варіант стає «посередником» між польською та російською літературами.

Наша стаття окреслила окремі позиції щодо взаємовпливів слов'янських літератур, виявлені в працях В. Перетца, які надалі мають бути глибше осмислені й зіставлені з дослідженнями наступників ученого.

Література

1. Дюкова Э. Ю. Эволюция хождений в восточнославянских литературах XII–XVIII вв. : автореферат дисс. <...> канд. филол. наук : спец. 10.01.03. Литература народов стран зарубежья (украинская) / Э. Ю. Дюкова. – Минск, 2010. – 24 с.
2. Морозовъ П. О. История русскаго театра : До половины XVIII столетія / П. О. Морозовъ – СПб. : Типографія А. М. Котоміна, 1889. – 450 с.
3. Перетць В. Н. Кукольный театр на Руси : Исторически очеркъ / В. Н. Перетць / Отдѣльный оттиск изъ «Ежегодника Императорскихъ театровъ» сезона 1894–1895 гг. – СПб. : Типографія Императорскихъ Спб. театровъ, 1895. – 107 с.
4. Перетц В. Малоросійські вірші і пісні у записях XVI–XVIII ст. / Володимир Перетц. – СПб. : Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1899. – Т. I. – 84 с.
5. Перетць В. Н. Историко-литературныя изследованія и матеріали / В. Н. Перетць. – Т. 1 : Изъ истории русской песни. Ч. 1. Начало искусственной поэзии въ Россіи. Изследованія о вліянні малорусской виршевой и народной поэзии XVI–XVIII вв. на великорусскую. Къ истории Богогласника. – СПб. : Типографія Ф. Вайсберга и П. Гершунина, 1900. Пе-

чатано по определению Историко-Филологического факультета Императорского С.-Петербургского Университета. – I–IV, 425 с.

6. Соболевский А. И. Великорусские народные песни : у 7 т. / А. И. Соболевский. – СПб., 1896. – Т. 1. – 1895. – XII, 628 с. ; Т. 2. – 1896. – XVI, 588 с. ; Т. 3. – 1897. – XVI, 512 с. ; Т. 4. – 1898. – XXVI, 722 с. ; Т. 5. – 1899. – XVI, 644 с. ; Т. 6. – 1900. – XVI, 544 с. ; Т. 7. – 1902. – XX, 708 с.

7. Щукинъ Н. Вертепъ / Н. Щукинъ // Вѣстник Русскаго Географическаго Общества. – 1860. – Ч. 29. – № 7. – С. 32–36.

Larysa Yolkina

THE PROBLEM OF CROSS LITERATURE INFLUENCES IN VERBAL ART IN XVI–XVIII CENTURIES IN THE SCIENTIFIC RECEPTION BY V. PERETS

The article analyzes the work of Volodymyr Perets, dedicated to the mutual influences of Ukrainian, Russian and Polish literature in the XVI–XVIII centuries. The system of approaches that allowed the scientist to reveal the source of certain phenomena in Russian literature has been studied. The ways to analyze the achievements of the ancient Ukrainian literature in the field of poetry, particularly in the creative work of Gerasim Smotrytsky and Andrew Rymbsa were found. The problems of the ways of penetration of the syllabic system of versification into the literature were considered. A number of famous Russian author's texts derived from

the Polish and Ukrainian literature, and sometimes Ukrainian variant becomes an «intermediary» between the Polish and Russian literature.

Keywords: *between literatures influences, Volodymyr Perets, versification.*

Лариса Ёлкина

ПРОБЛЕМА МЕЖЛИТЕРАТУРНЫХ ВЛИЯНИЙ В СЛОВЕСНОМ ИСКУССТВЕ XVI–XVIII ВЕКОВ В НАУЧНОЙ РЕЦЕПЦИИ ВЛАДИМИРА ПЕРЕЦА

В статье проанализированы труды Владимира Перетца, посвященные взаимовлияниям украинской, русской и польской литератур в XVI–XVIII вв. Изучена система подходов, которые позволили ученому выявить источники отдельных явлений в русской литературе. Выявлены пути анализа достижений древней украинской литературы в сфере стихосложения, в частности в творчестве Герасима Смотрицкого и Андрея Рымши. Определены вопросы изучения путей проникновения в литературу силлабической системы стихосложения. Зафиксировано, что ряд известных российских авторских текстов берут своё начало в польской и украинской литературах, а иногда украинский вариант становится «посредником» между польской и русской литературами.

Ключевые слова: *Владимир Перетц, межлитературные влияния, стихосложение.*

Надійшла до редакції 19.06.2014 р.